

Zoja Jaroszewicz-Pie resławcew
(Olsztyn)

Supraskie druki cyrylickie

Dzieje oficyny bazylianów supraskich, jej dorobek i znaczenie w historii polskiej kultury umysłowej XVIII stulecia w sposób gruntowny opracowała Maria Cubrzyńska-Leonarczyk¹. Jednak, jak sama zaznaczyła w swojej monografii, „drukarstwo cyrylickie typografii supraskiej pozostaje poza zasięgiem prowadzonych badań”². Dobrze się stało, że mimo tych zastrzeżeń autorka dokonała charakterystyki piśmiennictwa cyrylickiego i jego czytelników, co pozwala na w miarę pełną ocenę wkładu oficyny w dorobek nie tylko kultury polskiej, ale i innych narodów słowiańskich. Oparła się ona przede wszystkim na pracach rosyjskiego znawcy problematyki Jurija Łabyncewa³, a także białoruskiego historyka Hierohija Halenczan-

¹ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficyna supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Warszawa 1993 (Prace Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej, t. 3); też, *Katalog druków supraskich*, Warszawa 1996 (Prace Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej, t. 4).

² M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficyna supraska...*, s. 142; też, *Unicka oficyna supraska jako ośrodek druku cyrylickiego*, [w:] *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej. Materiały z sesji, Kraków 7-10 XI 1991*, Kraków 1993, s. 238-240.

³ M. Cubrzyńska-Leonarczyk korzystała z następujących opracowań Jurija A. Łabyncewa: *Читатели супрасльских старообрядческих изданий и их записи на экземплярах собрания Отдела редких книг Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина*, „Федоровские чтения 1976”, Москва 1978, s. 77-82; *Некоторые вопросы кирилловского книгопечатания в Супрасле*, „Федоровские чтения 1978”, Москва 1981, s. 168-179; *Кирилловские издания Супрасльской типографии: В помощь составителям Сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов. Методический указатель*,

ki⁴. Uzupełniła też *Katalog druków supraskich* o 3 pozycje (2 cyrylickie i 1 polsko-cyrylicką) nie rejestrowane dotąd w bibliografiach⁵.

Intensyfikacja badań nad drukami cyrylickimi, również supraskimi w ostatnich latach, przyczyniła się do wzbogacenia, ale i weryfikacji niektórych faktów z historii drukarstwa cyrylickiego w Supraślu, podanych przez Marię Cubrzyńską-Leonarczyk i jej poprzedników. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie efektów tych badań.

Do takich kwestii, które wzbudzały i wzbudzają nadal zainteresowanie i spory uczonych należy sprawa wydania pierwszej książki przez bazylianów supraskich. Uważa się za nią, w większości katalogach i opracowaniach, *Slużebnik* metropolity Cypriana Żochowskiego z lat 1692-1695⁶. Posiada on podwójne dane wydawnicze — na karcie tytułowej: Wilno, 1692 r., a na końcu w kolofonie (tzw. *wychodie*): Supraśl, 1695 r. *Slużebnik* składa się z 16 kart nie liczbowanych (k. tytułowej, k. z portretem Karola Stanisława Radziwiłła, 5 k. z przedmową metropolity Cypriana i z jego dedykacją księciu „na Ołyce, Nieświeżu i Klecku”, od k. 6 recto do 8 recto jest przedmowa do czytelnika, od k. 8 verso do 16 recto — spis treści), 259 kart, na których są formularze niedziel całego roku, trzy liturgie (Jana Złotoustego, Bazylego Wielkiego i Grzegorza Dialoga), formularze minei świątecznej (sobornik) i 64 stron minei ogólnej. Tekst kończy typowa formuła: „Буди честь, слава и хвала Б[о]гу, въ Тр(о)[й]ци с[вя]той единому, Аминь” i ozdobnik

Москва 1978, вып. 3; *Памятники древнерусской письменности в изданиях старообрядческих типографии XVIII-XX вв.* [в:] *Книга: Исследования и материалы*, Москва 1979, т. 39, с. 173-178; *Первый славяно-польский печатный „Лексикон” (1722) и его переиздания*, [w:] *Русско-польские связи в области книжного дела. Актуальные проблемы книговедения*, Москва 1980, с. 34-44; por. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina supraska...*, s. 142-143.

⁴ Г. Я. Галенчанка, *Стародрукаваныя кірылічныя выданні XVI-XVIII ст.* [w:] *Книга Беларусі 1517-1917*, Мінск; por.: M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Katalog druków supraskich...*, s. 11.

⁵ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Katalog druków supraskich...*, s. 12 i nr 34, 183 i 408 w wymienionym katalogu.

⁶ Zob.: Ю. А. Лабынцев, *Кирилловские издания...*, № 1; Галенчанка, dz. cyt., № 175 (s. 124) [w roz. tej podano bogatą bibliografię]; *Каталог белорусских кириллических изданий конца XVII-XVIII вв.*, вып. 3 (1693-1800 гг.), составила Т. А. Афанасьева, С.-Петербург 1993, № 3; M. Cubrzyńska-Leonarczyk w monografii *Oficina supraska...*, s. 23-26, stanowczo twierdzi, że „nie ma i nie było oddzielnych edycji: Wilno 1692 i Supraśl 1695”, odrzucając m.in. pogląd Michaiła Wawryka przyjmującego, że *Slużebnik* wydany w Wilnie w 1692 r. nie ma nic wspólnego z Supraślem (s. 25); por. też art. M. Cubrzyńskiej-Leonarczyk, *O początkach drukarstwa w Supraślu*, [w:] *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane Profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, Warszawa 1991, t. 1, s. 175-202; też, *Unicka oficina supraska jako ośrodek drukarstwa cyrylickiego*, [w:] *Najstarsze druki...*, s. 239; *Супрасльскія друкарскія выданні і іх роля ў гісторыі культур народаў Еўропы*, [w:] *Супрасльскі царкоўнаславянско-польскі славяр 1722 г.*, сост. Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская, Мінск 1995, с. 19-22.

końcowy, tzw. finalik. W Supraślu, dokąd prawdopodobnie już latem 1693 r. przeniesiono z Wilna urządzenia typograficzne, dodrukowano 22 foliowane karty. Dodruk spowodował uzupełnienie, w oglądanych przeze mnie egzemplarzach przez doklejenie, fragmentu tekstu na nie liczbowaną 16 kartę recto, zmieniającego treść wcześniejszego spisu treści, kończącego się finalikiem⁷.

Aleksander Naumow uważa, że „przeniesienie drukarni do Supraśla i dodrukowanie tam tylko 22 kart nie może być powodem kwestionowania wileńskiej edycji, tym bardziej że spotykamy egzemplarze bez supraskiego dodatku ze śladami użytkowania, a sam metropolita [Cyprian Żochowski — Z. J.-P.] wcale nie zakładał żadnych zmian w służebniku, tylko zachęcał mniichów supraskich do wydania *Trebnika* i *Katechizmu*”⁸. Stwierdził też, po wnikliwym zbadaniu zawartości dwóch wileńskich służebników, *małego* z 1691 r.⁹ i *dużego* z 1692 r., że ten drugi różni się od pierwszego nie tylko stroną zewnętrzną, ale przede wszystkim liturgiczną i „jest odrębną i zakończoną edycją”¹⁰. Pełną świadomość tego faktu miał sam Symeon Cyprianowicz, uzupełniając i udoskonalaając jedynie w Supraślu gotowy służebnik¹¹. Badacz proponuje, by „badając zawartość liturgiczną służebnika w zakresie wileńskiej części, nawet, gdy jest obecny dodruk supraski, można poprzestać na dacie z karty tytułowej, datę z kolofonu zaś powinno się stosować wyłącznie do dodanych w Supraślu 22 kart”¹².

⁷ Tak jest np. w egzemplarzach *Służebnika* znajdujących się w Białoruskiej Bibliotece Narodowej w Mińsku (sygn. 094/4087 i 094/4075). A. Naumow w art. *Wileńskie służebniki z 1691 i 1692 roku*, [w:] *Słowianie wschodni, duchowość, mentalność, kultura. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Łużnemu w siedemdziesięciolecie urodzin*, pod red. A. Rażny, D. Piwowskiej, Kraków 1997, s. 36, przyp. 11 pisze, że dodrukowano „uzupełnienie treści (ogławienia), wszywając je naklejając na k. nlb. 16r, przykrywając wileński finalik”.

⁸ A. Naumow, dz. cyt., s. 35-36.

⁹ W 1691 wileńscy bazylianie wydali tekst unickiej mszy świętej i niektórych formularzy przydatnych kapłanom szczególnie odprawianiamszy cichych (wplyw obrządku zachodniego) i w podrózach. We wstępie wydawcy proponują nazwać go *małym służebnikiem*, miał on zastąpić przygotowywany już *duży*, który ukazał się w 1692 r. A. Naumow odnalazł *mały służebnik*, jak sam o nim pisze, „unikatowy (?) starodruk, rzucający więcej światła na powstanie i losy unickiego służebnika”, w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, por.: A. Naumow, *Wileńskie służebniki...*, s. 32. Egzemplarz ten (sygn. L-17/2-20) opisał: Г. Я. Галенчанка, *Старадрукаваныя крывічныя выданні...*, № 167 (s. 121). On też informuje o drugim egzemplarzu wileńskiego Liturgikona 1691 opisanego przez: Э. Калужняцкий, *Еще несколько прибавлений к библиографии русских церковных книг*, „Сборник Отделения русского языка и словености Академии наук”, с. XXII-XXIII.

¹⁰ A. Naumow, dz. cyt., s. 35.

¹¹ Świadczą o tym określenia „совершенно [...] скончася і при(з)дахуся”, a słowo „первое” z karty tytułowej nie informuje o przedruku, ale podkreśla pionierstwo wydania na Wschodzie służebnika w kształcie łacińskiego mszału, por.: A. Naumow, *Wileńskie służebniki...*, s. 13 i przyp. 13.

¹² A. Naumow, dz. cyt., s. 36.

Popieram propozycję Aleksandra Naumowa. Za pierwszy tekst wydany przez drukarnię supraską należałoby uznać tylko 22 karty zawierające formularze nabożeństwa codziennego, ektenię na molebnie, ewangelię na jutrzniach cyklu rocznego i niektóre modlitwy. Już w 1996 r. w recenzji monografii M. Cubrzyńskiej-Leonarczyk *Oficina supraska 1695-1803...* sugerowałam, że analiza wileńskiego służebnika z roku 1691, znajdującego się w zbiorach Biblioteki Akademii Nauk w Wilnie, może wyjaśnić losy wydania Wilno 1692 — Supraśl 1695¹³. Niektóre egzemplarze służebnika z 1692-1695 kryją w sobie jeszcze jedną zagadkę. Zawierają karty z przynajmniej dwóch, nieznanymi mi jak dotychczas, wydań¹⁴.

Kolejną sprawą wymagającą uściślenia jest liczba pozycji wytłoczonych cyrylicą w Supraślu. W *Katalogu druków supraskich* Maria Leonarczyk-Cubrzyńska rejestruje 106 pozycji bibliograficznych cyrylickich druków, w tym kilkanaście drukowanych paralelnie lub z wstawkami polskich tekstów¹⁵. Były one przeznaczone do dwójakiego odbiorcy: środowiska unickiego i wyznawców przednikoniańskiego Kościoła prawosławnego, zwanych starowierami, starowiercami lub staroobrzędowcami, dla których wydawano w latach 1772-1791. Przeprowadzone przez Andrieja Wozniesińskiego oraz przeze mnie badania typograficzne druków supraskich, a także analiza dokumentów archiwalnych¹⁶, zaprzeczają wcześniejszym ustale-

¹³ Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, rec. książki M. Cubrzyńskiej-Leonarczyk, *Oficina supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1993, ss. 227, ilustr. (Prace Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej, t. 3), „Rocznik Biblioteki Narodowej”, t. 30-31, Warszawa 1997, s. 368.

¹⁴ W dwóch egzemplarzach *Służebnika* (Wilno—Supraśl 1692-1695) w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt-Petersburgu wszyto karty z innych dwóch wydań: w egz. o sygn. U. 3. 6v, między k. 79-100 wstawiono 19 k. nlb. (z czego 12 niezadrukowanych) odróżniającym się od całości kształtem czcionki, kolorem (tylko czarny, a nie czarno-czerwony) i ornamentem, a w egz. o sygn. XUP.8.64. wstawiono między k. 83 i 97 strony 1-26, wzięte z jeszcze innego służebnika. Podobnie egz. o nr inwent. 094/4075 w zbiorach Białoruskiej Biblioteki Narodowej w Mińsku między k. 83 i 98 wstawiono k. z innego wydania. Galina Kiriejewa przypuszcza, że prawdopodobnie wzięto je z poczajowskiego wydania, por.: Г. В. Киреева, *Коллекция белорусских кириллических книг XVI-XVII веков в Национальной библиотеке Беларуси*, [w:] *Здабыткі. Дакументальныя помнікі на Беларусі. Вып. 2*, Мінск 1997, с. 100.

¹⁵ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Katalog druków supraskich...*, s. 12; też: *Unicka oficyna supraska...*, s. 243 (podaje 107 druków cyrylickich, uwzględniając prawdopodobnie *Wykład Mszy Świętej* z 1783 r. — nr 268 w *Katalogu*. Zamieszczono w nim kilka zwrotów tłoczonych cyrylicą).

¹⁶ W rękopisie przechowywanym obecnie w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk, sygn. F18-160, w części zatytułowanej *Obrachowanierużnych xiąg w Drukarni Supraskiej od dnia 10 Januarij 1795 roku do Dnia 20 tegoż Mca 1796 roku uczynione* (k. 3v) nie wymienia się żadnej publikacji starowerskiej tłoczzonej wówczas. Tylko w rubryce „remanenty z lat dawnych wykazane” są m.in. *Strasti hristovy*.

niom Jurija Łabyńcewa, że było 61 pozycji starowerskich i że ukazywały się one jeszcze w 1796 r.¹⁷ Nie można uznać za supraskie 17 druków wytłoczonych w latach 1793-1797, chociaż w kolofonach podano Supraśl. Faktycznie wypuściła je starobrzędowa typografia Fiodora Kartaszewa. Działała ona w Klincach (na Ukrainie), od 25 września 1786 r. do 25 listopada 1787 r., legalnie, a od 1789 r. do końca lat 90. XVIII w. nielegalnie, podając fałszywe daty miejsca druku¹⁸. Natomiast należałoby dodać do wykazu starowerskich jeszcze jeden psalterz z 1780 r.¹⁹ i sprostować opis psalterza z 1785 r., którego część była dodrukowana w Grodnie²⁰. Dla unitów, a nie dla starowierów wydano *Anfologion* (*Анфологион, или трефологион*)²¹. Według obecnego stanu badań, prasy Supraśla opuściło 45 druków cyrylickich przeznaczonych dla wyznawców starej wiary prawosławnej. Natomiast dla unitów wytłoczono czcionką cyrylicką i paralelnie łacinką 46 pozycji, po uwzględnieniu odnalezionego przeze mnie w zbiorze

¹⁷ Por.: *Предварительный список старообрядческих кириллических изданий XVIII века*, сост. А. В. Вознесенский, Санкт-Петербург 1994, №№: 205, 209, 217, 218, 220, 229, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 255, 256, 257; zob. też: Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Starowiercy w Polsce i ich księgi*, Olsztyn 1995 (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 145), przyp. 46 na s. 75, zestawienie supraskich druków starowerskich na s. 152-155 (poz. 42-86); por.: А. В. Вознесенский, П. И. Мангиев, И. П. Починская, *Книгоиздательская деятельность старообрядцев (1701-1918). Материалы к словарю*, Екатеринбург 1996, ss. 8-10, 12, 14, 19-22; Ю. А. Лабынцев, *Кирилловские издания...*; tenże, *Памятники древнерусской книжности и литературы в старообрядческих изданиях Супрасльской типографии (XVIII в.)* [в:] *Труды Отдела древнерусской литературы*, Ленинград 1981, т. 36, с. 210.

¹⁸ O działalności drukami F. Kartaszewa informuje: А. В. Вознесенский, *Кириллические издания старообрядческих типографии конца XVIII — начала XIX века. Каталог*, Ленинград 1991, с. 9-10; tenże, *Старообрядческие издания XVIII — начала XIX века. Введение в изучение*, Санкт-Петербург 1996, с. 61-63; zob. też: А. В. Вознесенский, П. И. Мангиев, И. В. Починская, dz. cyt., s. 12-16.

¹⁹ Por.: *Предварительный список...*, s. 19, № 31; М. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Каталог druków supraskich...*, na s. 134 nie uwzględniła wydania: *Псалтырь*, 1791, opisanego wcześniej przez: Ю. А. Лабынцев, *Кириллические издания...*, № 69; Г. Я. Галенчанка, dz. cyt., № 340. Należałoby także sprostować następujące informacje w *Katalogu* М. Cubrzyńskiej-Leonarczyk — w poz. 219: „Przedruk wydania moskiewskiego 17 III 1652” na 4 XII 1651; w poz. 285: „Przedruk z wyd. moskiewskiego z 17 III 1652” na 4 XII 1651; w poz. 294: „Przedruk z wyd. moskiewskiego z 14 XI 1648” na 1649; w poz. 362: „z 12 VI 1652” na 7 II 1652; w poz. 336 w cyt. bibl. jest: „Galenczanka, 231” powinno być: Halenczanka, 321.

²⁰ Księgi dla starobrzędowców w Supraślu, jak i w Grodnie drukowano na zamówienie kupców, m.in. Hubarewa ze Starodubia. Zapewne ten fakt wpłynął na pojawienie się psalterza, którego karty pierwszego i czwartego liczbowania były wytłoczone w Supraślu, zaś pozostałe, z główną częścią księgi, w Grodnie, por.: Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Starowiercy w Polsce...*, ss. 76, 88-89.

²¹ М. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Каталог druków supraskich...*, poz. 258 (s. 104).

rach Litewskiej Biblioteki Narodowej w Wilnie (sygn. 1.013.969) *Службніка* z lat 50-60. XVIII w.²²

Szata graficzną supraskich druków cyrylickich zajmowali się już tacy badacze, jak Jurij Łabyncew²³, Wiktar Szmatau²⁴, Andriej Wozniesiński²⁵, Irina Poc zinskaja²⁶, Maria Pidłypczak-Majerowicz²⁷, Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew²⁸ i Maria Cubrzyńska-Leonarczyk²⁹. Jednak do pełnego obrazu szaty graficznej wydań supraskich niezbędne są dalsze badania. Należałoby wyjaśnić, czy rzeczywiście prymitywnie wykonany drzeworytowy wizerunek Matki Boskiej Supraskiej w elementarzu (*Букварь*) z 1761 r., przypominający prace łubkowe, jest autorstwa Pawła Komara³⁰. Dwa pozostałe, odbite w elementarzach z lat 1727 i 1754, odznaczają się wysokim poziomem wykonania.

W *Oktoichu* z 1728 r. i w *Службнику* z 1758 r., który według mnie jest przedrukiem omawianego już wcześniej tzw. *małego służbніка* wileńskiego z 1691 r., zamieszczono ozdobne karty tytułowe sygnowane inicjałami DG. Czy należały one do Daniła Gałachowskiego? Widoczny jest w nich wpływ zachodniego baroku. W *Службнику*, w ramce u góry znajduje się postać Chrystusa błogosławiącego w otoczeniu aniołów, w medalionach są Matka Boska i Jan Chrzciciel, z boków, po obu stronach są przedstawieni święci Paweł i Piotr, pod figurami — sceny z ich męczeńskiej śmierci, a u dołu ramki — Zaśnięcie NMP.

W 1763 r. ukazał się *Службник*, w którym zamieszczono miedzioryt — nieudolną kopię karty tytułowej wykonanej częściowo przez znakomitego

²² W dostępnych mi katalogach i bibliografiach druk ten nie był opisany. Należałoby jeszcze porównać go ze zdefektowanym egzemplarzem *Службніка* ze zbiorów moskiewskich, o którym ogólnikowo informuje: Ю. А. Лабынцев, *Кирилловские издания...*, № 20.

²³ Ю. А. Лабынцев, *Кирилловские издания супрасльскай типографіі...*, s. 47; tenże, *Графіка беларускіх выданняў Супрасля*, [w:] *Помнікі гісторыі і культуры Беларусі*. Мінск 1983, № 2; tenże, *Графіка бiałoruskich wydań supraskich*, tł. M. Hajduk, „Tygodnik Podlaski” 1990, R. 8, nr 3 (60), s. 1 i 3.

²⁴ В. Ф. Шматаў, *Беларуская кніжная гравюра XVI-XVIII стагоддзяў*, Мінск 1984, s. 156-159.

²⁵ А. В. Вознесенский, *Кириллические издания...*, zamieścił, między s. 80-81, na nie liczbowanych kartach zastawki i finaliki (koncowki), m.in. i z oficyny supraskiej, por. też ich wykaz na s. 154-159.

²⁶ Materiał ornamentacyjny, bardzo przydatny do badań porównawczych, podany przez А. Wozniesińskiego uzupełniła И. В. Починская, *Старообрядческое книгопечатание XVIII — первой четверти XIX веков*, Екатеринбург 1994, (табл.) L-LXXI.

²⁷ М. Pidłypczak-Majerowicz, *Базыліаніе ў Короніе і на Літвіе. Школы і кніжкі ў дзейнасці закону*, Warszawa—Wrocław 1986, s. 120-142.

²⁸ Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Starowiercy w Polsce...*, s. 76-82.

²⁹ М. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Ніцкая офіцына...*, s. 245; таж, *Офіцына супраска...*

³⁰ В. Ф. Шматаў, *Беларуская кніжная гравюра...*, s. 157-158.

szttycharza Aleksandra Tarasewicza, a dokończoney przez Leona Tarasewicza i zdobiącą słuźebnik wydany w Wilnie w 1692 r. (w Supraślu dodrukowano 22 k. w 1695 r.). Nie wiemy kto wykonał kopię miedziorytu dokładnie opisanego przez Mieczysława Gębarowicza³¹.

Odpowiedzią na te pytania, a także analizą zastawek³², finalików, inicjałów z supraskiej oficyny ojców bazylianów zajmę się w oddzielnej publikacji.

Змест

Друкарня Супрасльскага манастыра мела вялікі ўплыў на інтэлектуальнае жыццё не толькі Рэчы Паспалітай, але і іншых ўсходнееўрапейскіх краін. Супрасльскія выданні сталі прадметам даследаванняў польскіх, расійскіх, беларускіх, украінскіх вучоных. Вялікую пазнавальную і эстэтычную каштоўнасць заключае ў сабе таксама графічнае афармленне кніг, якія друкаваліся ў Супраслі.

Summary

The printing-house of the Supraśl monastery exerted great influence on the intellectual life in Poland and other East European countries. Publications of the Supraśl printing-house have been widely studied by Polish, Russian, Belarusian, and Ukrainian scholars. The layout of Supraśl books is of great scholarly and aesthetic interest, too.

³¹ M. Gębarowicz, *Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznaný sztycharz drugiej połowy XVII wieku*, „Folia Historiae Artium”, t. XVII (1981), s. 65.

³² Zastawka — to prostokątna listwa wypełniona ornamentem roślinnym, bądź geometrycznym, zajmująca całą szerokość kolumny przed tekstem (na początku rozdziałów). Zostawiono jej określenie rosyjskie ze względu na specyficzną rolę, jaką pełniła.